De zegen- en dekenpunter ZS5

Tekst en foto's:

Dr G. G. Geyskes

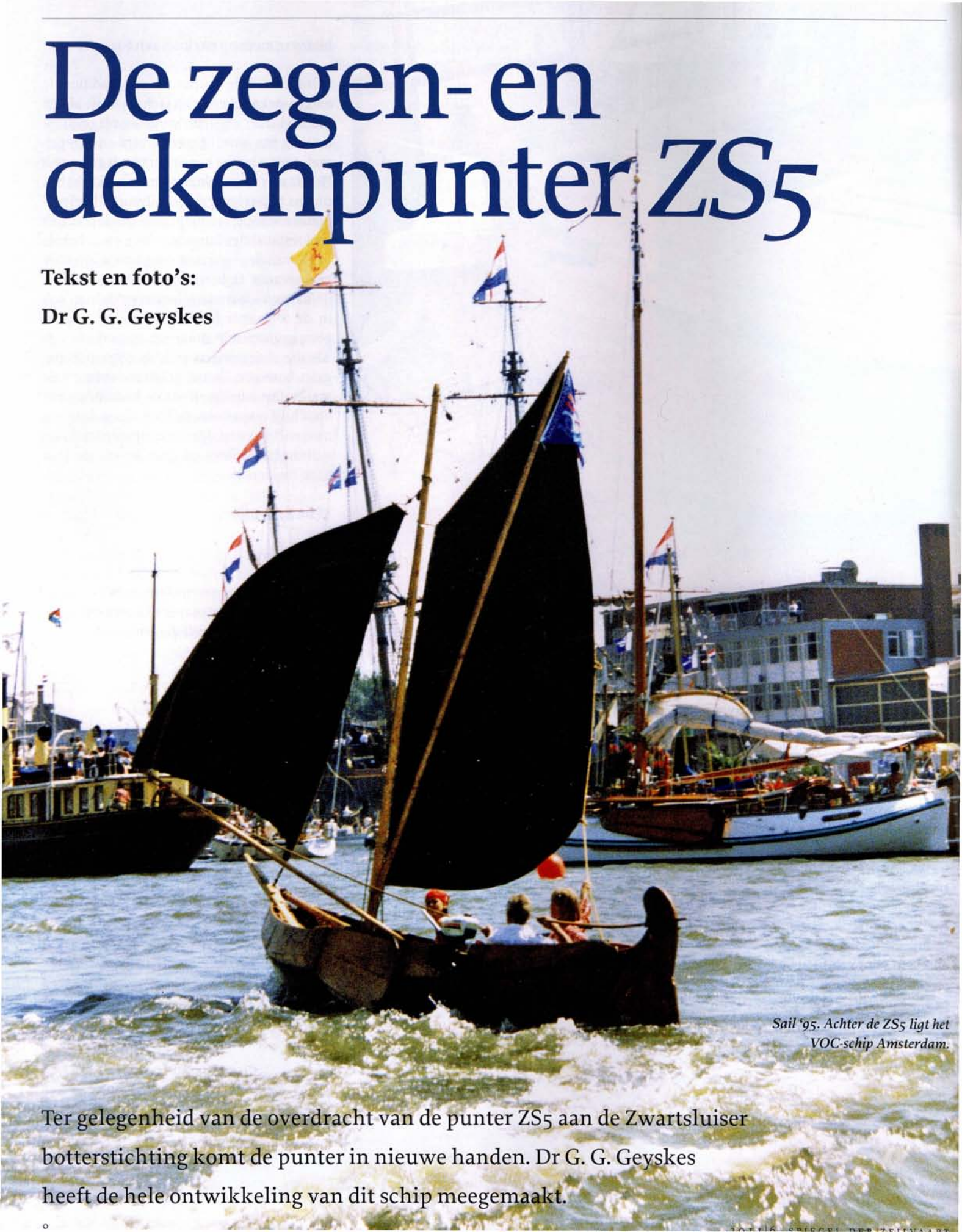

Sail '95. Achter de ZS5 ligt het VOC-schip Amsterdam.

Ter gelegenheid van de overdracht van de punter ZS5 aan de Zwartsluiser botterstichting komt de punter in nieuwe handen. Dr G. G. Geyskes heeft de hele ontwikkeling van dit schip meegemaakt.

In de zeventiger jaren bezocht ik een tentoonstelling van houten schepen in het Amsterdamse Scheepvaartmuseum. Getoond werden, als uitersten van een ontwikkeling, eerst een boomstamkano, en aan het einde een met verguld beeldhouwwerk versierde tjotter. Daartussenin, maar niet te ver van de boomstamkano, lag een grote punter. Twee stevens met wat gangen ertussen, een ongestaagd mastje, zo uit het bos, door een gat in de mastbank gestoken, een prachtige zeeg. Met andere woorden, een zeer harmonieus en toch stoer scheepje. Een werkschuitje zonder flauwekul eraan, waarin je honderden jaren historie zag. En dat was precies de bedoeling van het museum.

De achtersteven van de oorspronkelijke ZS5 in het museum. Het afgebroken deel toont fraai de ingesleten sporen van de lijnen van de zegen visserij.

Restauratie of herbouw

Na jaren lekker zeilen, maar vooral veel restaureren van eerst een authentieke eiken grundel (zie Huitema), daarna van een van de laatste houten Arnemuidense hoogaarzen (de *Gornaet*), had ik niet genoeg tijd voor het onderhoud van een groot houten schip en heb ik met pijn in het hart het schip verkocht. En ja, daar zit je dan met je kennis en ervaring.
Ik dacht terug aan die oude punter van het scheepvaartmuseum. Zou dat iets zijn om te restaureren? Hij was niet te groot, alleen een casco zonder fratsen. Toch maar weer eens gaan kijken in Amsterdam. Inmiddels waren er vijftien jaren verstreken sinds die tentoonstelling en de romp lag in een depot van het museum. Het was duidelijk dat geen enkel houten onderdeel hergebruikt zou kunnen worden bij restauratie tot een varend schip.
De museumdirectie wilde de punter dan ook bewaren in de oorspronkelijke staat als cultureel erfgoed. Wel mocht ik alle maten overnemen om het schip zelf, zoals in mijn bedoeling lag, nauwgezet opnieuw te bouwen. Op die manier zouden de oorspronkelijke rompdelen, met de littekens van vroeger gebruik, in het museum bewaard blijven en zou daarnaast eenzelfde schip ontstaan dat weer kon varen.

Er zijn veel restauraties van houten schepen gedaan, waarbij veel van de oorspronkelijke details van het oude handwerk op de brandstapel zijn geëindigd. Een noodzakelijke concessie aan het weer vaarbaar maken van het schip. Maar het is toch wel goed als van een aantal oude scheepstypen één exemplaar, met alle littekens van vroeger gebruik, in een museum wordt geconserveerd.
Zo bleek bij meting van de dikte van het vlak: minder dan één centimeter. Zó dun! Ik had in de hoosgoot gemeten, waar met zo ongeveer de hele Zuiderzee ook meer dan de halve bodem overboord was gegaan. Een leuk detail dat je gemakkelijk weg kunt restaureren. Hetzelfde geldt voor de slijtlijnen van het zegennet.

De wederopbouw

Inmiddels had ik twee exemplaren van het boek *De Punter*, van Gait Berk: één voor in de boekenkast en één voor in de werkplaats. Gait beschrijft zeer gedetailleerd over de bouw van punters, zoals hij dat in zijn onderduiktijd in Giethoorn had bekeken. Dat bouwen wordt daar al sinds mensenheugenis gedaan, maar was nooit eerder beschreven. Het boek werd mijn bijbel. Aan veel van zijn uitspraken is dikwijls gerefereerd, zoals 'de gangen lijken na het branden op grote peulenschillen, maar het is bepaald geen peulenschilletje om ze passend tegen het vlak en de stevens te krijgen'.
Omdat de bouw moest gebeuren in kleine momenten tussen het drukke werk door, werd besloten eerst achter ons huis een punterschuur te bouwen. Met de juiste breedte voor de werkbank ernaast, de lengte om de stevens aan dwarsbalken te bevestigen en een niet te vlakke vloer, anders zou de dommekracht wegschieten. En lekker open naar buiten. Een scheepswerfje op de Utrechtse Heuvelrug. Zo kon ik steeds gemakkelijk even vanuit huis werken.

Gebouwd van één stam eikenhout.

Dit artikel heb ik speciaal bewaard voor het jubileumnummer van de Spiegel. Gait Berk, de inmiddels overleden de punterkoning, was hoofdredacteur van het eerste nummer van de Spiegel in 1977, direct daarna droeg hij zijn verantwoordelijkheid over aan Diederik Swarte, een oude school- en zeilvriend van me, die ons team bij De Boer Maritiem indertijd kwam versterken. Helaas is ook Diederik (veel te vroeg) overleden.

Hout

Midden in het Gooise dorp Laren vond ik Houtzagerij Van Dijk. De prijs voor goed Frans eikenhout die de heer Zwanikken noemde, bleek door mij niet goed begrepen, omdat ik dacht in een hele boom en hij in kubieke meters. Maar ja, dan had ik maar beter naar het bordje moeten kijken dat boven de zagerij hangt: 'Bent U Rijk, koop een Eik bij van Dijk'.

Tijdens het zagen van mijn boom liep water langs de zaag, zodat het hout ook nog een jaar gedroogd moest worden. Zo is de weg van boom tot schip een lange. De boom zelf was trouwens ook een lange en dikke. De gangen moeten immers bij een lengte van de punter van zeven meter, over de volle lengte van toch wel negen meter voldoende breedte hebben, met het spinthout eraf, want de gang van de oorspronkelijke punter bestond uit één deel. En zo moest het weer worden.

Eerst wordt het vlak gemaakt van drie platen, de naden hoeven niet recht, maar worden door het zogenoemde stokelen –zagen door de naad – passend gemaakt. Ook weer niet al te precies, anders springen ze van de spanten als de boot te water gaat.

Dwars over die drie platen komen korte reststukken; alles vastgezet met zo ongeveer honderd pen- en gatverbindingen. Dat was al direct een leuk werkje: van oude kozijnen (droog en vet hout) blokjes zagen, met de bijl klieven, met een mes zeskantig en licht wigvormig pennen maken en vooral het vast in de gaten slaan. De wigjes aan de andere kant komen later, als de punter is gekeerd.

Na het stellen van de stevens worden de gangen gebrand. Ondanks een ogenschijnlijk spitse vorm van een punter is er, vooral bij de stevens, heel wat bocht nodig. Als het goed is komen die lange peulenschillen netjes en met weinig spanning tegen de stevens en het vlak, en dat laatste onder de goede hoek. Maar het is natuurlijk nooit goed, dus er moest worden gewerkt met klemmen en dommekrachten. Gelukkig las ik in het punterboek dat de vaklui hetzelfde instrumentarium gebruikten. Pas daarna worden de spanten erin gezet.

Origineel

De punter is gebouwd met methoden zoals begin 1900 in gebruik, dus zonder gillende machines. In de naden ging bruine teer en veenmos. Gelukkig had Dirk van Duivendijk in Tholen nog een voorraadje dat later werd aangevuld met een naoogst uit een vennetje in Oisterwijk. Van een opgeheven boerenbootjeswerf in Westbroek kon ik zakken met handgesmede spijkers, zogenaamde taaie nagels, overnemen. Je moest er wel eerst het puntje afknijpen en goed voorboren, anders zochten ze een eigen weg in het hout en kwamen ze op de meest onverwachte plekken tevoorschijn, zo buigzaam waren ze.

De lintzaag, ook al een oudje, zo een grote zware met London England in het gietijzer en met een leren aandrijfriem, werd een trouwe vriend bij het bochten zagen van de spanten. Op den duur ging ik hem ook voor allerlei kleine werkjes gebruiken.

Ik kwam voor gekke beslissingen te staan. Toen de romp was gebouwd heb ik Gait Berk gevraagd wat hij dacht van schuren. "Ach," zei hij, "de teer pakt beter als je niet schuurt. Ik was al bang dat het op een toeristenbootje zou gaan lijken." Door het gebruik en het onderhoud is het op den duur toch wel iets gladder geworden. Het ijzerwerk had ik nauwkeurig nagetekend van het origineel en dat is door de smid van Jan Harm Schreur prima gesmeed. Niets gegalvaniseerd, maar dankzij de houtteer van Touwen en de harpuis van Vliegenthart is er nog steeds geen roest te bekennen.

Het hakken van het rondhout uit lariks stammetjes van het Utrechts landschap bij mij om de hoek, was ook een belevenis. Je moet het in je vingers, maar niet in je schenen krijgen. De natte bun is ook een aanslag op het gezonde verstand: een gat zagen in een schip dat je net met veel zorg hebt gebouwd. Zo'n kist met water in het midden van het schip zit tijdens het varen reuze in de weg en is nooit goed waterdicht te krijgen. Maar ja, wel origineel, en tijdens de visserijdagen in Harderwijk bleef de aal lekker fris en levendig voor hij aan de admiraal werd aangeboden.

Het lijken grote peulenschillen.

Hamertje tik.

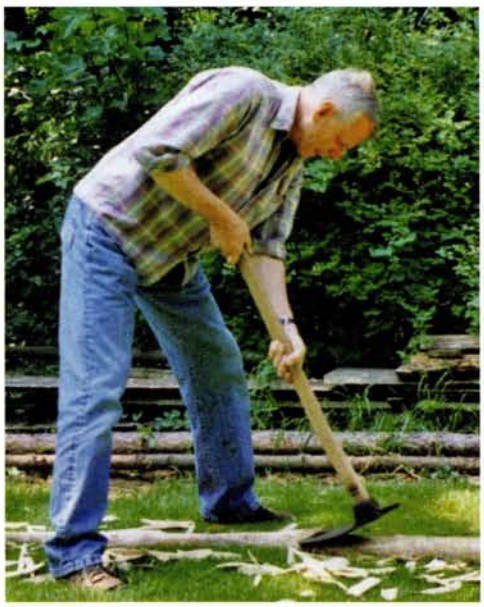

Disselen.

Stokelen.

De nieuwe romp is klaar.

Punterwerf in Bilthoven.

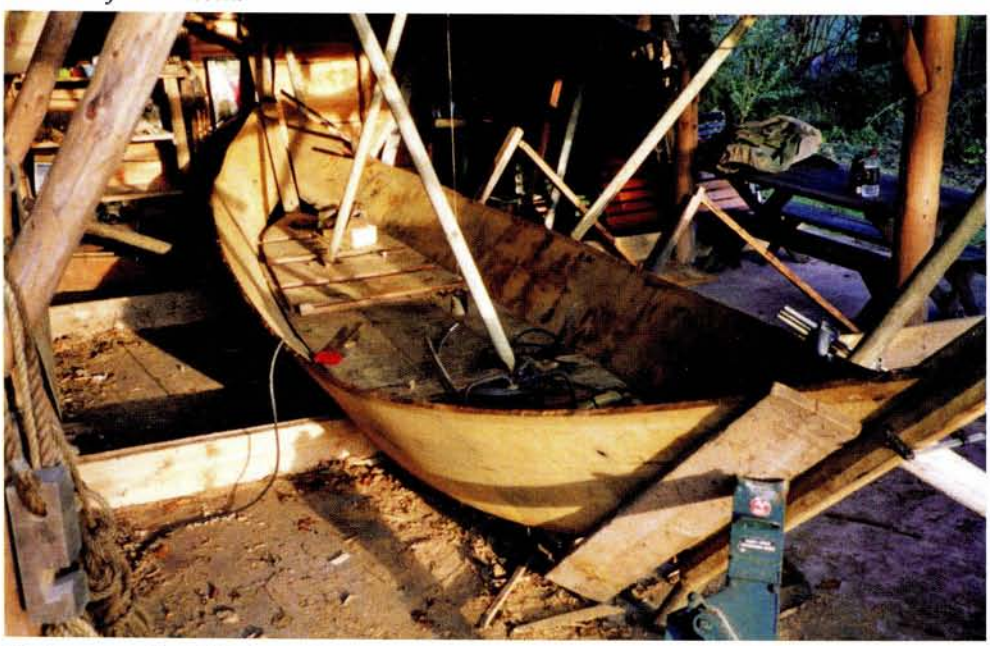

Het is geen peulenschilletje om de gangen passend tegen vlak en stevens te krijgen.

Varen

Ik was net op tijd klaar voor Sail Amsterdam 1995, waar wij zo ongeveer de enigen waren die zeilden. Direct na deze Sail ging ik een jaar naar Suriname, om daar medisch werk te doen. De punter zou dat jaar bij Schreur in Giethoorn worden gestald. Op weg van Amsterdam naar het noordoosten had ik alsmaar wind tegen, daardoor strandde ik, een paar dagen voor het vliegtuig vertrok, in Harderwijk. Ik werd gastvrij ontvangen door de familie Roelofsen, die op de werf Veluvia woont, waar vroeger de familie Oost woonde en een botterwerf had. "Leg 'm hier maar neer en ga doen wat je moet doen. Wij zorgen er wel voor." Dat is het begin geweest van een langdurige relatie met Harderwijk, waar de punter een groot deel van het jaar tegen de helling, onder de molen, doorbracht, terwijl ik mocht schipperen op de Harderwijkse botter HK172. Mijn aandacht moest nu worden verdeeld tussen twee fijne schepen; je kunt het slechter treffen.

Vanuit Harderwijk maakte ik een aantal mooie tochten naar de noordwesthoek van Overijssel. Het rondje Kampereiland begin mei, vakanties in de Weerribben en overwinteren in Giethoorn. Tijdens die tochten werd zo weinig mogelijk gebruik gemaakt van een buitenboordmotor, die vaak niet eens meeging. Liever wachtte ik op een lopend windje.

De Franse slag

In Douarnenez, waar we met een kleine vloot Nederlandse traditionele schepen eregast waren op een bijeenkomst van klassieke Fran-

Douarnenez

se vissersschepen, had de Franse organisatie een 'concours de manoeuvres' georganiseerd. Op een grote tribune met geluidsversterking zaten toeristen naar de oceaan te staren, waar in de verte niet veel gebeurde. Dit in contrast met dicht voor die tribune, waar de ZS5 in de 'swell' van de oceaan zeilde, roeide, ankerde en een netje uitgooide, tot plezier van eenieder. Daar heb ik een prijs voor gewonnen.

Tevoren namen we deel aan Sail Brest en zeilden we op de Aber Vrach, waar een enorme stroming ons tussen geweldige rotspartijen meenam richting grote zee, maar ons ook weer keurig terug afleverde na kentering van het tij.

Ook voeren we, een ander jaar, in de Golfe du Morbihan, over veel ondiepten en modder en oesterbanken met stroomgeulen. Echt een punterland, maar dan met een beter klimaat. Je moet wel een annex hebben – die hadden we dus niet – anders kom je moeilijk terug bij je boot en verlies je je klompen in het slib. Die van mij zullen toekomstige archeologen nog wel hoofdbrekens kosten.

De ZS5 reisde op een trailer over de zonnige Franse autobanen met een plasje water op het vlak, om het mos in de naden niet te verliezen.

Bijzondere ontmoetingen

De directeur van het punterwezen, Gait Berk, kwam uit Kampen. Daar had zijn familie een fabriek, die de bekende BK-pannen (Berk Kampen) maakten. Ook in Kampen, in het ziekenhuis, ontwikkelde internist Kolff tijdens de laatste wereldoorlog de eerste kunstnier ter wereld. Hij werd daarbij geholpen door de fabrieks directeur Berk, die het technische deel op zich had genomen. Zo ontmoetten mijn interesse in punters en in kunstnieren elkaar in Kampen. Kunstnieren? Ja, ik was internist met specialisatie nierziekten en had dus in mijn beroep met kunstnieren te maken.

Op een terrasje in Douarnenez, Bretagne, tijdens het 'fête des marins', vertelde ik dit verhaal aan een Amerikaanse collega. You should tell that story to these people, reageerde hij. Dat bleken geen gewone Amerikanen, maar een zoon en dochter van de grote Kolff, die na een jeugd in Kampen met pa naar de USA waren geëmigreerd en als botenliefhebbers naar Douarnenez waren gekomen. Zij bevestigden het verhaal over de vriendschap van Kolff en Berk en herinnerden zich het varen met punters nog levendig. We hebben gezamenlijk een eindje met de ZS5 over de Atlantische Oceaan gezeild. Het was niet duidelijk wie het meeste genoot, de nefroloog-punteraar of de Kolffjes.

Nog wat gevaar

Tijdens vele tochten zeilde ik zonder bemanning. Dat is heel goed te doen. De bediening van de punter is vrij simpel: de helmstok kan worden gefixeerd op een kammetje en de schoten worden met een slipsteek vastgezet op pennen door de achterste spanten (korven in de puntertaal). In een echte bui zijn de schoten zo los en de zeilen vlug neer en kan in ons lage land overal achter het anker betere tijden worden afgewacht. Maar echt ver de zee op ging ik niet, het blijft toch een open bootje. Het is nooit gebeurd, maar het is toch een geruststellende gedachte dat áls zo'n punter zich vol water schept, hij niet echt zal zinken door het eikenhout.

Historische omzwervingen

Zo kwamen we ook, niet per ongeluk, op camping de Kettingbrug aan de Belterwiede bij de boerderij waar Peter Huisman mooie punters bouwde. Kenners hadden al kenmerken van zijn stijl van bouwen menen te zien in onze punter. Ik kreeg inzage in een werkstuk over de familiegeschiedenis dat een achterkleindochter schreef. De ketting was een oud recht op tolheffing voor de scheepvaart, waarvan de papieren nog zijn bewaard. Vanaf 1800 zijn daar al punters gebouwd; de Huismannen zijn altijd scheepsbouwers gebleven.

De werfboeken waren toen alleen toegankelijk voor Klaus Roding, enthousiast punteraar uit Wanneperveen, En ja hoor, hij vond de afmetingen van onze punter terug bij een punter in 1912, gebouwd voor de visser Evert Moorman in Zwartsluis.

In het jacht- en visserijarchief van de Gemeente Zwartsluis vond ik dat de visser Evert Moorman het consent ZS5 had en viste in een klein open vaartuig. Het scheepvaartmuseum had als aantekening bij de punter: ZS5 van Evert Moorman. Nu was de kring gesloten en de geschiedenis van de punter bekend.

Evert bleek overigens, volgens die archieven, geen vriend van de visserij inspectie. Deze schreef boze brieven aan de burgemeester van Zwartsluis, die Evert Moorman moest opsporen en manen tot tijdig betalen van de Consent. Dat had enig oponthoud, doordat Evert op mollenjacht was. Alleen daardoor? In 1932 werd bericht dat de consent ZS5 verviel, omdat er geen vergunning was aangevraagd om buiten de Afsluitdijk te vissen. Voor vissen binnen deze dijk was echter wel een visvergunning verplicht. Nou dat weer, hoor je de arme Evert in gedachten zeggen.

Vrijwel zeker heeft de ZS5 in Zwartsluis zijn domicilie gehad in de kolk voor de sluis in de Arembergergracht. Daar woonden meerdere vissers, zo ook Evert Moorman. In de eerste helft van 1900 lagen daar wel tot twintig punters.

Rondje Kampereiland.

Vissen

Gevist werd vooral met de zegen. Gait Berk noemt in zijn boek dat zegenpunters een extra spant in het achterschip hadden en dat heeft de ZS5. Je hebt daardoor meer drijfvermogen als de grote netten binnen worden gehaald. Over de zegenvisserij in de noordwesthoek van Overijssel is uitgebreid verteld door H. Moorman, die is geïnterviewd door Peter Dorleijn. De lijnen waarmee het zware net naar de punter werden getrokken, sleten diepe sporen in de stevens van de punter. Dit is goed te zien in wat er nog over is van de steven van de ZS5 in het museum. De rol met spaken waarmee dit gebeurde, is gereconstrueerd en met een zegennet is deze oude visserijtechniek op de visserijdagen in de haven van Harderwijk met de nieuwe ZS5 gedemonstreerd, waar wel een oude schoen, maar geen vis werd gevangen. De vissers hadden vroeger niet alleen een zegen onder water, maar zeker ook zegen van boven om het hoofd boven water te houden.

L' Histoire se repète

Langzamerhand word ik toch wat ouder en ik filosofeerde weleens met familie en vrienden wat er met zoiets persoonlijks als deze ZS5 uiteindelijk zou moeten gebeuren. We bedachten een mooie oplossing, namelijk om de punter te schenken aan een stichting. Misschien dat de botterstichting ZS13 geïnteresseerd zou zijn. Dat bleek het geval. Zij reageerden direct enthousiast en de punter hoort daar ook thuis. Van harte hoop ik dat de ZS5 weer vaak, en nu onder de vlag van de stichting, op het Zwarte Water en de prachtige wijde omgeving te zien zal zijn. Met liefhebbers, met jeugd, misschien ook af en toe een keertje met een oude liefhebber die graag wat ervaring doorgeeft aan boord.

Literatuur

De Punter, Gait Berk, De Boer Maritiem, ISBN 90 22818586
Ronde en Platbodemjachten, Mr. Dr. T. Huitema, Van Kampen en Zn.
Tagrijn, 1976, Op de grens tussen witte en zwarte water
Peter Dorleijn, interview van H. Moorman
De geschiedenis van de punter, Nelleke Slot, 2007
Schepenlijst Ronde en Platbodemjachten, nr. 256 Hoogaars, in 1960 gebouwd door C. Meerman en Zn. Arnemuiden; nr. 437 Grundel, in 1905 gebouwd door C. W. J. de Vries, Aalsmeer; A ZS5 Zeepunter, geen bouwgegevens bekend
De kunstmatige nier, Dr. W. Kolff, Kok, Kampen, 1946.